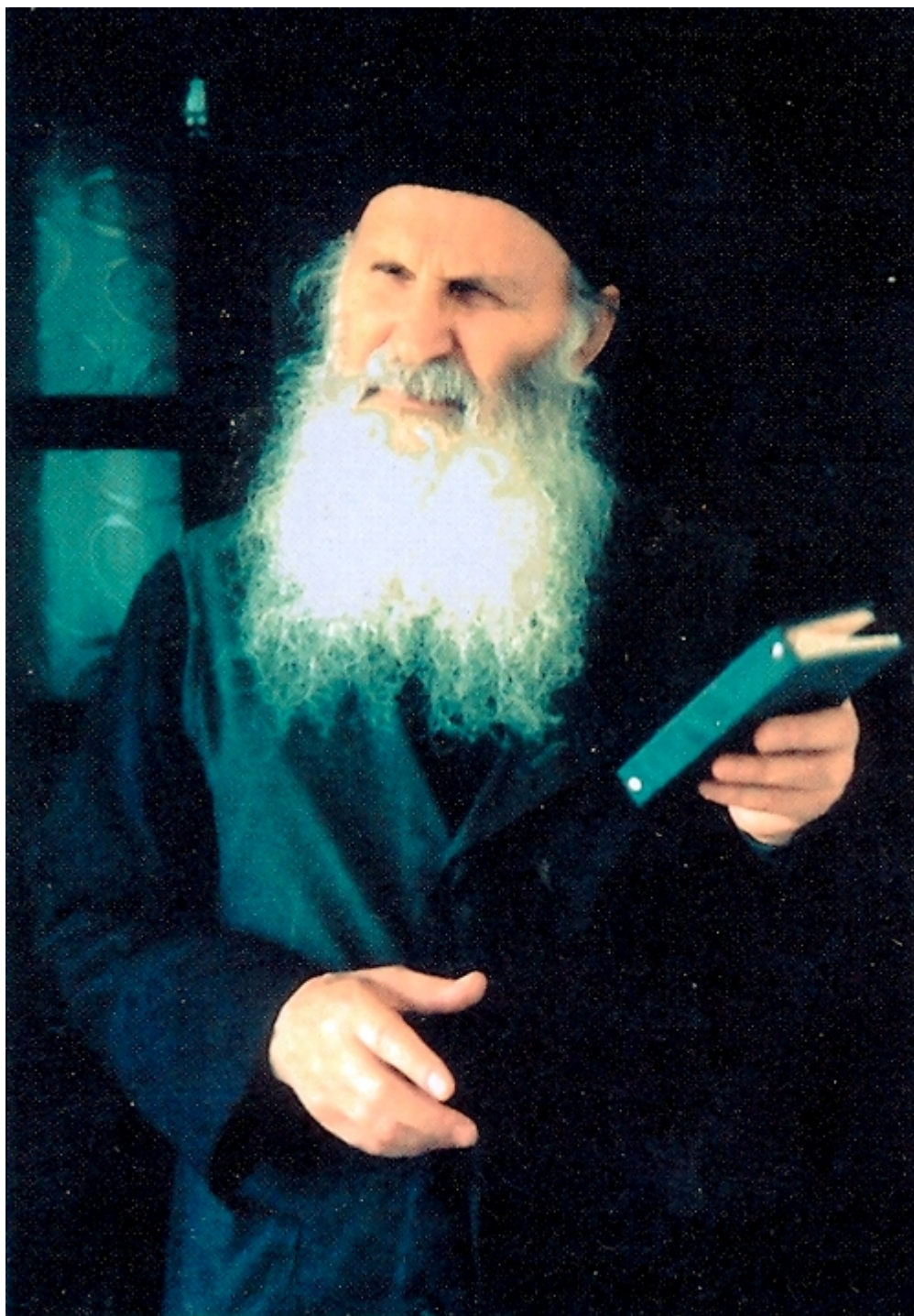

23 Φεβρουαρίου 2014

Π. Ευσέβιος Βίττης: Η Φαντασία

[Ορθοδοξία και Ορθοπραξία](#) / [Ορθόδοξη πίστη](#)

Στη διαδικασία ηδονής-οδύνης σπουδαίο ρόλο παίζει και η φαντασία, για την οποία μιλούν ιδιαίτερα οι Πατέρες. Επιβάλλεται να εξετασθεί και αυτή μέσα στα πλαίσια αυτής εδώ της εργασίας.

Ι. Τι είναι η φαντασία;

Κατά τον άγιο Γρηγόριο τον Παλαμά η φαντασία είναι “νου και αισθήσεως μεθόριον”. Η φαντασία είναι ψυχική λειτουργία που βρίσκεται ανάμεσα στο νου και στην αίσθηση. Οι αισθήσεις δημιουργούν στον άνθρωπο “μορφώσεις”, εντυπώσεις, μέσα του. Οι εντυπώσεις αυτές οφείλονται μεν σε υλικά πράγματα και σώματα, με τα οποία έρχονται σε επαφή οι αισθήσεις, αλλά δεν είναι σώματα οι ίδιες (οι εντυπώσεις), αν και είναι σωματικές.

Οι εντυπώσεις προέρχονται ουσιαστικά όχι από τα σώματα απλώς, αλλά από τη μορφή (το “είδος”) που έχουν τα σώματα. Οι εντυπώσεις όμως αυτές των αισθήσεων στην ψυχή δεν είναι οι μορφές των σωμάτων καθ’ εαυτές, αλλά “έκτυπώματα αὐτῶν” και “εκμαγεία”. Είναι, αν μπορούμε να εκφραστούμε έτσι, μορφές μορφών ή εικόνες μορφών, “οἷόν τινες εἰκόνες ἄχωρίστως χωριζόμεναι τῶν κατὰ τὰ σώματα εἰδῶν”.

Οι εικόνες της μορφής τῶν σωμάτων υπάρχουν μεν καθ’ εαυτές μέσα στον άνθρωπο, αλλά ταυτόχρονα είναι αδιάσπαστα και αχώριστα ενωμένες με τις μορφές που εξεικονίζουν γιατί αναφέρονται πάντα σ’ αυτές. Για την κατανόηση αυτού του φαινομένου μας βοηθάει το πώς βλέπουμε και μάλιστα οι εικόνες που βλέπουμε στον καθρέφτη. Εκεί έχουμε μια κατ’ αντιστοιχία αισθητοποίηση αυτών που συμβαίνουν στη διαδικασία που μας απασχολεί εδώ, γιατί έχουμε το ίδιο περίπου φαινόμενο.

Οι εικόνες που προσφέρονται στην ψυχή μέσω των αισθήσεων είναι ανεξάρτητες πια από τα σώματα που εξεικονίζουν και καθ’ εαυτές ασώματες, παρά την εσωτερική σχέση με τα εικονιζόμενα, όπως αναφέρθηκε πιο πάνω. Ο νους τώρα με τη φαντασία επεξεργάζεται τις εικόνες αυτές με πολλούς και διαφόρους τρόπους. Αποτέλεσμα αυτής της επεξεργασίας είναι οι λογισμοί, οι διαλογισμοί (=επεξεργασία των λογισμών) και οι συλλογισμοί (=συστηματοποίηση των λογισμών-διαλογισμών), ανεξάρτητα βέβαια από την οποιαδήποτε αξιολόγηση του περιεχομένου τους, γιατί αυτό είναι άλλο θέμα. Αυτό που γίνεται είναι διαδικασία επεξεργασίας του υλικού που παραλαμβάνεται.

Η ποιότητά του είναι κάτι που θα αξιολογηθεί αργότερα. Ο καρπός, της διεργασίας αυτής μπορεί να είναι αρετές, κακίες, σωστές ή μη σωστές απόψεις. Για όλα αυτά υπάρχει αξιολογικά μια επιφύλαξη, δεν αποτελεί όμως ο πλούτος των εντυπώσεων των αισθήσεων τη μόνη πηγή από την οποία αντλεί ο νους το υλικό που θα επεξεργασθεί. Υπάρχουν πράγματα που δεν είναι δυνατόν να υποπέσουν στην αντιληπτική διαδικασία των αισθήσεων γιατί τις ξεπερνούν. Επομένως δεν μπορούμε να αναφέρουμε στη φαντασία μας την αρχή κάθε αλήθειας ή πλάνης, κάθε αρετής ή κακίας.

Εκείνο που είναι άξιο θαυμασμού και δημιουργεί κατάπληξη στον παρατηρητή είναι ετούτο· πώς από τα αισθητά και παροδικά, δηλαδή από τα συνεχώς αλλοιούμενα και μεταμορφωνόμενα πράγματα δημιουργείται στην ψυχή πλήθος μόνιμων στοιχείων, όπως είναι το κάλλος, το αίσχος, ο πλούτος, η πτωχεία, η δόξα, η αδοξία και γενικά το “νοητόν φως”, πρόξενο ζωής αιωνίου ή το νοητό

σκοτάδι, πρόξενο κολασμών.

Η φαντασία αποτελεί, πάντα κατά τον ιερό Πατέρα, όχημα του νου προς τις αισθήσεις και η επαφή του νου με τις αισθήσεις γεννάει την “σύμμεικτον γνῶσιν”. Για να γίνει αυτό αντιληπτό, μας βοηθάει η παρακολούθηση ενός φυσικού φαινομένου, η δύση του ηλίου και η ταυτόχρονη παρουσία της σελήνης. Κάθε μέρα που περνάει, η σελήνη παρουσιάζεται περισσότερο φωτεινή, έως ότου φτάση ακριβώς αντίθετα απ’ τον ήλιο, οπότε φωτίζεται ολόκληρη. Όσο όμως αρχίζει να κάνη την αντίθετη κίνηση, απομακρυνόμενη από το σημείο αυτό, τόσο μειώνεται ο φωτισμός της. Οι εικόνες εντούτοις των προηγούμενων ημερών υπάρχουν εναποτεθειμένες στο νου. Έχοντας ο νους κάθε φορά ζωντανή την άμεση εντύπωση από την παρατήρηση που έκανε σε δεδομένη στιγμή, κατανοεί και τις προηγούμενες εντυπώσεις που είναι ήδη κατατεθειμένες μέσα του. Η γνώση αυτή, όπως και όποια άλλη αντίστοιχή τους, είναι προϊόν επί μέρους εντυπώσεων και κατανοήσεων που έχουν συγκεντρωθεί από συνεργασία αισθήσεων-φαντασίας-νου.

II. Φαντασία και νόηση - μέρη της φαντασίας

Οι όσιοι Κάλλιστος και Ιγνάτιος οι Ξανθόπουλοι υπογραμμίζουν τη διαφορά φαντασίας και νοήσεως. Ο χαρακτήρας τους διαφέρει θεμελιωδώς. Η νόηση είναι ενέργεια θετική και δημιουργική (“ποίησις”). Η φαντασία αντίθετα είναι παθητική λειτουργία και “τύποις άναγγελτική αίσθητοῦ τινος ἢ ὡς αίσθητοῦ τινος”. Η φαντασία εντούτοις υπάγεται στο αντιληπτικό της ψυχής. Στη φαντασία μπορούμε νά διακρίνουμε τα εξής μέρη (“μοίρας”).

α) “Τήν τῶν ἀντιλήψεων εἰκονιστικήν (μοῖραν) πρὸς τὰ ποιοῦντα αἰσθητήν τήν ἀντίληψιν”. Το τμήμα αυτό της φαντασίας μετατρέπει σε εικόνες ό,τι οδηγείται σ’ αυτό δια μέσου των αισθήσεων.

β) “Τήν ἐκ τῶν μενόντων ἐγκαταλειμμάτων ἀπό τούτων ἀποτνπωτικήν (μοῖραν) τήν μή ἔχουσαν ἐπηρεισμέναν ἐπὶ τι τάς εἰκόνας, ἥν καί ἰδίως φανταστικήν καλοῦσι”. Τό τμήμα αυτό της φαντασίας έχει ως έργο την αναπαράσταση (“ἀνατύπωσιν”) και παρουσίαση των εικόνων με βάση το ήδη κατατεθειμένο στη φαντασία υλικό και δεν στηρίζεται πια σε νέες εντυπώσεις. Το μέρος αυτό της φαντασίας είναι ικανό να δημιουργεί καινούργιες εικόνες από ήδη προϋπάρχουσες.

γ) Τό τρίτο μέρος της φαντασίας είναι εκείνο, στο οποίο κάθε ηδονή και εικόνα ηδονής (λογισμός = φαντασία ἐν τῷ νῷ αἰσθητοῦ τινος πράγματος) εδράζεται γιά ό,τι θεωρείται ευχάριστο και καλό, και λύπης γιά ό,τι θεωρείται δυσάρεστο και κακό. Κατά τους αγίους αυτούς Πατέρες η ηδονή και η λύπη έχουν ιδιαίτερη περιοχή στη φαντασία, όπου παίζουν τον πρωτεύοντα ρόλο τους, γιατί είναι γεγονός πως τόσο η ηδονή όσο και η οδύνη επηρεάζονται αμεσῶτα από τη φαντασία, αλλά και επηρεάζουν το ίδιο άμεσα τη φαντασία.

III. Φαντασία και αισθήσεις

Για τη σχέση αισθήσεων και φαντασίας καθώς και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους σε αντιπαράθεση μεταξύ τους μας μιλάει κατά την πατερική αντίληψη ο άγιος Νικόδημος ο Αγιορείτης στο “Συμβουλευτικόν εγχειρίδιόν” του. Περίληψη

αυτής της περιγραφής παραθέτουμε αμέσως στη συνέχεια.

α) Οι αισθήσεις ενεργούν μόνο όταν είναι παρόντα τα αισθητά πράγματα. Η φαντασία λειτουργεί και χωρίς την παρουσία αισθητών πραγμάτων και όταν παύει κάθε αισθητηριακή αντίληψη.

β) Η φαντασία μπορεί να ερεθίσει και να ωθήσει τις αισθήσεις για να πραγματοποιήσουν μια ενέργεια π.χ. που θα προκαλέσει ηδονή, ώστε να την απολαύσει και πρακτικά.

γ) Η φαντασία κινείται πολύ πιο γρήγορα από τις αισθήσεις και μπορεί να κινητοποιήσει την καρδιά, ώστε να πραγματοποιήσει συνδυασμούς που αυτή (η φαντασία) κάνει.

δ) Η φαντασία κατά κάποιο τρόπο “υποστατικοποιεί” και προβαίνει σε “εξεικονισμόν” των διαφόρων αισθημάτων, δηλαδή των εντυπώσεων που δέχεται δια μέσου των αισθήσεων. Γι’ αυτό και η ενέργεια της φαντασίας αποτελεί δυνατή ώθηση για την πραγμάτωση αυτού που μέσα της εξεικονίζει. Και όσο πιο πολύ επιθυμεί κανένας κάτι, τόσο και πιο πολύ εναργής και ζωηρή γίνεται η εικόνα του μέσα στη φαντασία και αντίστροφα.

ε) Οι αισθήσεις διαβιβάζουν απλώς ό,τι δέχονται για διαβίβαση. Η φαντασία επεξεργάζεται το υλικό που της αποστέλλεται δια μέσου των αισθήσεων.

στ) Η φαντασία δύσκολα εξαλείφει εικόνες που αποτυπώνονται σ’ αυτήν δια μέσου των αισθήσεων.

ζ) Η φαντασία, τέλος, δημιουργεί μέσα της εικόνες εκ του μη όντος, από το τίποτε, με επεξεργασία αισθημάτων και εντυπώσεων που της έστειλαν οι αισθήσεις, είτε με προσθήκες είτε με αφαιρέσεις, είτε με συνδυασμούς των στοιχείων που διαθέτει και όταν ο άνθρωπος βρίσκεται σε εγρήγορση και όταν κοιμάται και ονειρεύεται. Κατά τη διάρκεια του ύπνου η φαντασία συνεχίζει τη δραστηριότητά της και δημιουργεί τα γνωστά μας όνειρα, που δεν είναι παρά εικόνες συνήθως μεταπλασμένες και μεταμορφωμένες, ανάξιες προσοχής.

IV. Φαντασία καί ηδονή

Ο ρόλος της φαντασίας στο ζήτημα που μας απασχολεί εδώ είναι κεντρικός. Η φαντασία είναι εκείνη, που, όπως αναφέρθηκε, ωθεί στην απόλαυση της ηδονής και διά μέσου της στην αμαρτία. Γι’ αυτό και τονίζεται με ιδιαίτερη έμφαση από τους αγίους Πατέρες η σημασία της ως προς το θέμα μας.

Οι όσιοι Κάλλιστος και Ιγνάτιος οι Ξανθόπουλοι χαρακτηρίζουν τη φαντασία ως “ποικιλόμορφον” σαν το μυθικό Δαίδαλο και “πολυκέφαλον” σαν τη μυθική Ύδρα και “οιόν τι γέφυραν τών δαιμόνων”, γιατί διά μέσου της έρχονται σε επαφή με την ψυχή και την καθιστούν, αν τους αποδεχθεί, “σίμβλον κηφήνων” (κυψέλη κηφήνων) και “έννοιων ακάρπων καί έμπαθων οίκητήριον”.

Με τη φαντασία είναι πολύ εύκολη η πτώση στην αμαρτία πρώτα ως συγκατάθεση και έπειτα ως πράξη. Γι’ αυτό παρατηρεί σχετικά ο άγιος Μάξιμος:

“Όπως το σώμα έχει για κόσμο του τα πράγματα, έτσι και ο νους έχει για κόσμο του τα νοήματα, δηλαδή τις εικόνες που σχηματίζει μέσα του. Και όπως το σώμα

πραγματοποιεί την πορνεία με το σώμα της γυναίκας, έτσι και ο νους πραγματοποιεί την πορνεία με την έννοια της γυναίκας, δηλαδή με εικονική της παράσταση μέσα του. Βλέπει δηλαδή την εικόνα του δικού του σώματος να προβαίνει σε μείξη με την εικόνα του γυναικείου σώματος κατά διάνοιαν. Με τον ίδιο τρόπο αποκρούει με την εικόνα του σώματός του κατά διάνοιαν τη μορφή εκείνου που τον λύπησε. Το ίδιο συμβαίνει και με τα άλλα αμαρτήματα. Αυτά δηλαδή που διαπράττει ενεργώς το σώμα στον κόσμο των πραγμάτων, αυτό κάνει και ο νους στον κόσμο των νοημάτων, δηλαδή με τη φαντασία του”.

Και αλλού υπογραμμίζει ο ίδιος· “ὁ νοῦς διὰ τῶν ἐμπαθῶν νοημάτων ἁμαρτάνει” και εννοεί τις εικόνες που σχηματίζονται στη φαντασία.

Θεωρείται τόσο σημαντική η κυριαρχία του νου πάνω στη φαντασία και η τέλεια χειραγώγησή της από την πατερική διδαχή, ώστε μας λέει ότι δεν είναι δυνατή ούτε η καθαρά προσευχή ούτε η απάθεια χωρίς αυτήν την κυριαρχία. Με την απάθεια εννοείται, όπως και ο όρος δηλώνει πρωταρχικά, η ελευθερία του νου από κάθε πάθος. Πραγματική προσευχή είναι η προσευχή εκείνη που γίνεται “ἀφαντάστως, ἀσχηματίστως, ἀδιατυπώτως, ὅλως ὅλῳ νοί καθαῶ καί ψυχῇ καθαῶ”. Και τέλεια απάθεια είναι εκείνη, κατά την οποία πετυχαίνεται “καί αὐτῆς τῆς ψιλῆς φαντασίας παντελῆς κάθαρσις”. Αμόλυντος νους είναι αυτός που είναι εντελώς απαλλαγμένος και από αυτή την απλή εικόνα μέσα στη φαντασία κάποιου πάθους ή κάποιας αμαρτίας. Τότε ισχύει “ἡ κατὰ διάνοιαν πάντων τῶν παθῶν τελεία ἀπόθεσις” “οὐκ ἔχουσα τάς φαντασίας τῶν αἰσθητῶν εἰδοποιούσας αὐτῇ τῶν παθῶν τάς εἰκόνας” (η τέλεια απομάκρυνση από τη διάνοια όλων των εντυπώσεων των αισθητών πραγμάτων που δίνουν μορφή στα πάθη και τα αισθητοποιούν, αυτό σημαίνει τέλεια απαλλαγή από την κατάσταση κυριαρχίας παθών μέσα στην ψυχή). Με τον τρόπο αυτό δεν έχει πια θέση η ηδονή στη διάνοια και ειδικότερα στη φαντασία και επομένως καμιά δύναμη για να σπρώξει τον άνθρωπο στην αμαρτία μέσω της φαντασίας.

http://tokandylaki.blogspot.gr/2013/06/blog-post_27.html

Πηγή: hristospanagia.gr